

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ЯК ПРОСТІР САМОЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Іванцев Л.І.

У психологічній літературі останнього часу слушно наголошується теза про те, що в умовах трансформації українського суспільства пріоритетними стають проблеми, пов'язані із пошуком форм і сфер самореалізації сутнісних сил індивідів, зорієнтованих на особистий вибір, особисту відповідальність за свою долю, життєвий шлях - загалом. Нові ціннісні орієнтири все активніше засвоюються молодими людьми, незважаючи на те, що психологія патерналізму, споживацькі настрої, прояви соціальної апатії, схильність до досягнення успіху за допомогою соціально не схвалюваних методів - все це становить зворотний бік медалі сучасної молодіжної свідомості, демонструє її суперечливість і амбівалентність [1]. Тому важливість навчити, привертати увагу молодих людей до технік життєтворення стає найважливішою задачею сьогодення.

Для останнього десятиріччя характерним є підвищена увага системи освіти до особистості окремого учня, до цінності його індивідуального життя, до цінностей, які він сповідує, до якостей його як людини. Нові педагогічні ідеї дедалі більше спираються на ті теорії, ідеї і концепції, які висувають в центр уваги особистість учня з її життєвими потребами, інтересами, проблемами і драмами. Мета такого підвищеного інтересу до учня є намагання виховати його не просто як активного суб'єкта соціальної творчості, але зробити це, враховуючи його особистісну цінність, розглядаючи його передусім як свідому людину, творця свого власного життя, як людину, яка здатна до оволодіння мистецтвом життя, тобто до життєтворчості, до саморозвитку, до самоактуалізації і самореалізації, до самостійного розв'язання смисложиттєвих проблем.

Поняття життєвого шляху просте за своїм змістом, водночас одне із найважливіших понять, за допомогою якого вдається краще зрозуміти людину, її можливості і засоби впливу на неї. В широкому смислі це поняття належить до всіх аспектів життя особистості і, на перший погляд, не потребує особливого тлумачення. Життєвий шлях особистості - це її індивідуальна історія, що має свої межі, певні періоди, міру завершеності і вичерпаності. Життєві події і ситуації, що виникають, для кожної особистості складаються у певну послідовність, яка у своїх нових якостях утворює її життєвий шлях. Психологічний зміст процесу життя розкривається через сітку понять, що визначають певні стратегії особистості, які стосуються всього її життя, а також її здатність до самоактуалізації, самовиявлення і самореалізації.

На думку В.Г.Панка, розкриття поняття життєвого шляху основну потребує введення додаткових, зокрема події та обставини. В кращому разі поняття життєвого шляху можна визначити як послідовність подій та обставин індивідуального розвитку, які вирішальним чином впливають на формування особистості та зумовлюють її структуру і проблематику. Такий підхід найкраще задовольняє потреби психокорекційної роботи, для якої поняття події, обставини або ситуації є основним предметом аналізу і вибору адекватного впливу на клієнта. В загальному ж випадку слід увага має звертатися на ті події обставини, які стосуються цілого життя, визначаються загальними цілями і є предметом не лише реальних подій, але й фантазій, диспозицій, життєвих намірів, ставлень тощо [2].

Зазначені поняття не можна розглядати виключно як зовнішні відносно особистості, адже остання в певних межах може здійснювати вибір і зовнішніх умов. Крім того, вона може певним чином створювати для себе зовнішні та внутрішні умови існування, в певних межах обираючи події, обставин, а також можливі ситуації. В такому разі події, умови та обставини, які впливають на особистість, визначаються не тільки зовнішніми і внутрішніми чинниками, але й тим, що складає предмет фантазій, мрій та взагалі того, що сьогодні позначається поняттям віртуального життя.

Очевидно, що умови і обставини значною мірою визначають можливість настання тих чи тих подій. Наприклад, наявність у дослідника певної теорії сприяє породженню в нього нового бачення тих самих подій, але й стимулює його до пошуку нових фактів, допомагає знайти у відомих фактах щось нове, висвітити відомі події під новим кутом зору. Поняття життєвого шляху особистості і є саме таким, що має інтегруючий характер. Це поняття вимагає відношення до себе не лише як до множини визначених подій, але й як до сукупності причин, принципів та обставин, які лежать в основі цих подій.

Або як писав ще у 1946 році С.Л.Рубінштейн, вершуючи розділ своєї праці, який так і називається "Життєвий шлях особистості", усяка людина має свою історію, яка, у свою чергу, включена в історію людства, тобто у події, які виходять далеко за межі його особистісних подій і проблем [3]. Можна навіть сказати, що людина лише тоді є людиною, коли вона має свою історію. У ході цієї особистісної історії мають місце вузлові моменти й поворотні етапи життєвого шляху, коли прийняття того або іншого рішення визначає подальший шлях особистості. Таке розуміння поняття життєвого шляху містить в собі вказівки на те, що знаходиться за межами простої сукупності подій. Особливе значення поняття життєвого шляху набуває в тому випадку, коли постає задача пошуку засобів, за допомогою яких відповідальність за свій життєвий шлях, за його "оптимізацію" могла б бути покладена на саму особистість. Останнє можна зробити тому, що поняття життєвих обставин дозволяє розглядати поняття життєвого шляху

у значно ширшому контексті, включаючи в його обсяг ті зовнішні обставини, які особистість може вибирати або створювати, а також внутрішні обставини і взаємодію внутрішніх і зовнішніх умов існування.

У процесі застосування прийому подійово-біографічного дослідження проблем життєвого шляху з метою виявлення глибших закономірностей у перебігу життєвих подій, мета полягає у встановленні варіативності і неповторності, що певним чином нагадує підхід критичної теорії в соціології, яка ставить в центр уваги конкретну людину, в конкретних умовах, наполягаючи на необхідності змін, на необхідності пошуку засобів, які здатні забезпечити зміни життєвого шляху людини на краще. Таким чином, поняття життєвого шляху є багатовимірним поняттям, що містить можливість існування багатьох тенденцій і ліній в межах одної біографії. В основі періодизації життєвого шляху лежить не лише лінійна послідовність певних періодів, а сукупність подій, які вимагають вивчення цієї періодичності шляхом сполучення їх історичного, соціального і психологічного аналізу. При цьому наперед не можна вказати, які саме аспекти або обставини слід вважати найголовнішими в загальному плані для кожної конкретної людини.

В західній соціальній психології часто використовується більш вузьке поняття часу життя (life-time). Воно застосовується для визначення тривалості життя людини - від народження до смерті. Цей період забезпечує можливість співіснування поколінь, визначає тривалість їх соціалізації. Поруч із цим, використовуються також такі рівноцінні поняття як "віковий розвиток" (life-span) або "розвиток протягом життєвого шляху" (life-course), які позначають певні аспекти життєвого шляху. В колишній радянській психології тривалий час широко використовувалось також більш звужене поняття особистісного життя, яке протиставлялося поняттю суспільного життя. Проте поняття життєвого шляху вимагає розгляду обох цих понять у їх взаємозалежності [4].

В соціальній психології використовується також поняття життєвого циклу, але й воно виявляється або занадто звуженим, або занадто загальним. Наприклад, в разі трудового циклу розглядаються періоди підготовки, початку трудової діяльності, вершини професійних досягнень і вихід на пенсію. Ці періоди не є ізольованими, вони відбуваються в залежності від зв'язків з іншими людьми і інституціями, а також від соціального і психологічного часу. Від характеру останніх залежить як зміст цих взаємодій, так і спосіб взаємозв'язку між періодами. Життєвий цикл передбачає, що плин життя має певні ритми, етапи або віки, які закономірно повторюються в поколіннях. Особистість засвоює нові соціально-психологічні ролі - сімейні, батьківські, трудові, які відповідають певним особистісним циклам, певний час виконує їх, а потім або втрачає останні, або опановує нові ролі.

Суспільна циклічність ролей відповідає зміні поколінь у суспільстві. Молодші спочатку вчать у дорослих, згодом активно діють разом з ними, надалі починають самі навчати і соціалізувати наступне покоління. При цьому наявність багатьох причинно-цілевих ліній життєвого шляху, кожна з яких має свій початок і свій кінець, породжує феномен його багатомірності. Ці лінії можуть бути навіть відносно незалежними одна від одної, але в загальному випадку всі життєві події виявляються взаємопов'язаними, хоча характер цих зв'язків і їх вагомість можуть значною мірою варіювати і змінюватись. Із психологічним часом, в свою чергу, пов'язується біологічний і соціальний час.

Дійсно, одночасно з виконанням певної особистісної ролі, людина розвивається в онтогенетичному аспекті як організм, виконуючи певну філогенетичну програму. Цією програмою визначається нормальна тривалість життя і послідовність змін вікових стадій - зачаття, народження, дозрівання, зрілості, старіння, старості і смерті. Натомість життєвий шлях особистості не зводиться тільки до розгортання цієї програми. Все це не дозволяє однозначно диференціювати біологічні і соціальні процеси. Для цілей дослідження життєвого шляху продуктивнішим виявляється прийом виділення зовнішніх і внутрішніх чинників.

На відміну від організму, який розвивається згідно певної біологічної програми, кожна людина має свою власну долю і історію, власні життєві цикли і ролі, адекватні цим цілям. В загальному випадку дослідження особистісного розвитку можливе і в системі онтогенезу, і в системі життєвого циклу, і в системі життєвого шляху. При цьому життєвий шлях включає в себе життєвий цикл, а життєвий цикл - онтогенез. Ці лінії життя є і автономними, і взаємопов'язаними одночасно. Але головним при цьому слід вважати те, що доля і історія особистості, соціальні і циклічні ролі, які вона виконує, з одного боку, визначаються зовнішніми обставинами і причинами, а з другого боку, внутрішніми обставинами, які людина створює сама, і за які вона несе особистісну відповідальність.

Іншими словами, особистість може поступово змінити в певних межах зовнішні умови свого існування, якщо зрозуміє, що остаточна історія її життя залежить від неї. Унікальність кожної особи, її намагання прожити своє життя щонайкраще вимагають від неї ставитись до свого життя в якості головного режисера, не покладаючи основної надії на те, що суспільство збагатиться такими змінами, які будуть найкращими для особистості у всіх відношеннях. В такому разі особистість змушена буде обмежитись використанням цих можливостей. Поняття життєвого шляху виявляється таким чином більш різноманітним і багатомірним у порівнянні з усіма іншими спорідненими з ним поняттями, такими, зокрема, як життєвий цикл, онтогенез, час життя і віковий розвиток. Воно містить численні тенденції в межах однієї біографії. Лише завершення життя ставить останню крапку у визначенні життєвого шляху окремої

особи. Жива людина має життєвий світ, який є відкритою системою, яка має поруч із більш-менш визначеною лінією розвитку численні чернетки, гіпотези, варіації і навіть несподівані імпровізації, або, за І.С.Коном "Життєвий шлях особистості - не лише природно-історичний процес, що повторюється, а й унікальна у своєму роді драма, кожна сцена якої - результат зчеплення безлічі індивідуально-неповторних характерів і обставин" [5].

Важливість поняття життєвого шляху полягає також в тому, що воно дозволяє цілісно і в той же час конкретно розглядати кожну особистість, яка має свою тему, свій сценарій життя, за яким вона намагається його будувати. Цей сценарій складається у відповідності до головних мотивів, прагнень, сподівань, мрій - усвідомлюваних або неусвідомлюваних, певних уявлень відносно перспектив життя, які зумовлюються досвідом і впливом середовища. Поняття життєвого шляху дозволяє до того ж здійснювати більш ґрунтовний аналіз соціально-психологічного буття людини, дозволяє інтегрувати всі можливі підходи до особи у цілісну картину, яка дозволяє вивчати процес її становлення і існування.

Підсумовуючи наведене вище, можна констатувати, по-перше, що поняття життєвого шляху є інтегруючим, через те і більш змістовним, насамперед, тому, що воно дозволяє звернути головну увагу на факт здатності людини стати самостійною особистістю, на її здатність до самоактуалізації, на те, що, в решті решт, тільки вона сама є творцем власної біографії, головним режисером своєї унікальної долі.

По-друге, це поняття вказує на залежність від її минулого, яке безпосередньо або опосередковано впливає на неї, а також від об'єктивних умов, в яких відбувається її життя. Це дає можливість врахувати той факт, що вплив минулого людини та умов її існування на її майбутнє має багатоаспектний, багатовимірний і багатоваріантний характер, впливаючи на сьогодні своїми планами, мріями, можливими перспективами і можливостями їх досягнення.

По-третє, поняття життєвого шляху дозволяє розширити поняття умов існування людини за рахунок їх включення в більш широкий культурно-історичний контекст, в певну низку суспільно-історичних подій і ритмів, традицій, звичаїв і ритуалів, які стосуються етносу, генерації та держави, поєднуючи біографічне з історичним. Особистість не може розвиватись не створюючи як свою історію, так і історію свого часу. Створюючи себе, людина чинить вплив і на перебіг зовнішніх подій, і на власний час. Останній може бути для неї вагомим, навіть вирішальним.

Нарешті, поняття життєвого шляху можна розглядати у поєднанні із поняттям творчого шляху, який є шляхом постійної модифікації особистісного світу з метою творення людиною самого себе. Творчий шлях відбувається неінакше в паралельній площині і може здійснюватись як процес постійного піднесення до нових висот, яке, в кращому разі, фізично

закінчується після досягнення людиною чергової висоти, а в гіршому разі, раптом обривається під час чергового сходження. Отже, поняття життєвого шляху виявляється таким, що здатне інтегрувати багато інших поглядів і підходів до розуміння закономірностей людського існування.

Література

1. 1.Перспективи освітні технології: Науково-методичний посібник. – К.:Гопак, 2000. – 560 с.
2. Панок В.Г. Методичні підходи до надання психологічної допомоги потерпілим від техногенної катастрофи. – К., 1999. – 220 с.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии, В 2-х т.-М.:Педагогика,1989. – т.1. – 485 с.
4. 4.Кроник А.А. Субъективная картина жизненного пути как предмет психологического исследования // Психология личности и образ жизни. – М.:Наука,1987. – С. 149-152.
5. Кон И.С. Жизненный путь как предмет междисциплинарного исследования // Человек в системе наук. – М.:Наука,1989.- С.471-583.

МЕДИКО-ЕКОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ГІГІЄНИЧНІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ДИТЯЧОГО НАСЕЛЕННЯ

Лебедєв Д.Л., Стельмахівська В.П. (Київ)

Вступ.

За останні десятиріччя значно посилюється забруднення всіх об'єктів навколишнього середовища (грунт, атмосфера, вода, харчові продукти тощо) екзогенними хімічними речовинами [7,8], у тому числі солями важких металів[7,9]. Усе це створює несприятливі екологічні умови для здоров'я населення, особливо для дітей та підлітків [2,3]. Отже, проблема збереження здоров'я молодого покоління в сучасних умовах потребує особливої уваги, необхідності розробки нових методів і критеріїв оцінки функціональних змін в організмі дитини, узагальнення накопиченого досвіду в цьому напрямку, вдосконалення методологічних аспектів. Зміни в дитячому організмі можуть бути індикатором впливу забруднення навколишнього середовища в умовах його техногенного напруження на здоров'я дітей [1,10,11,13,14].

Значна роль, яку виконують метали в нормальному функціонуванні організму людини, не може не привернути увагу дослідників до проблеми встановлення показників мікроелементного гомеостазу, визначенні й усуненні як факторів, які викликають його порушення, так і самі негативні зміни, причинені тим чи іншим впливом. Внаслідок безперервного зв'язку біологічних процесів, які проходять в організмі людини, з хімічним складом земної кори мікроелементний статус у великій мірі залежить від особливостей хімічної структури геохімічної провінції. Ряд дослідників

